

Подано до редакції: 06.01.2025

Прийнято після рецензування: 18.03.2025

Затверджено до друку: 01.05.2025

Опубліковано: 30.06.2025

УДК 373.1:94(100)«05»(48)

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2025-34-277-292>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОЄКТУВАННЯ ПІДРУЧНИКА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У 8 КЛАСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Олена Пометун,*доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент**НАПН України, головний науковий співробітник,**Інститут педагогіки НАПН України,**м. Київ, Україна*<https://orcid.org/0000-0002-4602-6383>opometun@gmail.com**Тетяна Ремех,***кандидат педагогічних наук, старший дослідник,**завідувачка відділу суспільствознавчої освіти,**Інститут педагогіки НАПН України,**м. Київ, Україна*<https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>remehtatyana@gmail.com

У статті здійснено комплексний аналіз теоретико-методичних засад проєктування сучасного підручника з громадянської освіти в контексті освітніх трансформацій реформи «Нова українська школа». Дослідження зосереджується на концептуальних підходах до конструювання навчальної літератури, яка ефективно реалізує компетентісну парадигму в громадянській освіті учнів. Об'єктом детального аналізу виступає підручник «Громадянська освіта» для 8 класу авторського колективу О. Пометун, Т. Ремех та Г. Серової.

У теоретичній частині статті автори представляють ґрунтовний аналіз еволюції підходів до громадянської освіти та окреслюють методологічні принципи конструювання підручників нового покоління.

Центральне місце в дослідженні посідає структурно-функціональний аналіз підручника. Автори детально розглядають архітектуру навчального видання, яке складається з логічно структурованих розділів та параграфів, адаптованих до формату окремих навчальних занять. Обґрунтовується доцільність такої сегментації навчального матеріалу з огляду на специфіку предмета, де значна частина аудиторного часу відводиться на активне засвоєння знань через практичну діяльність учнів.

Аналітична частина статті розкриває особливості змістового наповнення підручника, який характеризується актуальністю та життєвою значущістю для сучасних учнів. Автори виділяють такі ключові тематичні блоки: соціальна активність, медіаграмотність, протидія маніпуляціям, цифрова безпека, що готують учнів до свідомої участі в суспільному житті. Особливий акцент робиться на віковідповідності навчального матеріалу, що враховує психологічні особливості учнів 8 класу та забезпечує поступовий перехід від особистісно орієнтованих тем до комплексних питань суспільно-політичного характеру.

У статті детально аналізується інформаційна архітектура підручника, яка органічно поєднує основний авторський текст, додаткові текстові елементи (документи, фрагменти художніх творів, цитати) та різноманітні позатекстові компоненти (схеми, таблиці, інфографіка, фотографії, ілюстрації). Автори обґрунтовують, що такий мультимодальний підхід до представлення інформації забезпечує глибоке осмислення навчального матеріалу, розвиток критичного мислення та формування навичок роботи з різними джерелами інформації.

Значна увага приділяється аналізу методичного апарату підручника, який є комплексною системою різноманітних завдань, спрямованих на розвиток критичного та системного мислення, аналіз соціальних ситуацій, формування творчих здібностей і дискусійних навичок. Обґрунтовується, що методичний інструментарій підручника забезпечує активну пізнавальну діяльність учнів, стимулює їхню самостійність та створює умови для практичного застосування набутих знань.

Особливе місце в статті займає аналіз інноваційних компонентів підручника, зокрема, його спрямованості на розвиток метакогнітивних навичок учнів. Підкреслюється значущість формування не лише предметних знань, а й стратегій ефективного навчання, що є фундаментальною компетенцією для успішної самореалізації.

У дослідженні аналізується цифровий вимір підручника – наявність інтерактивного додатку та повнофункціональної електронної версії на освітній платформі з відеоматеріалами, інтерактивними тестовими завданнями та робочими аркушами. Автори обґрунтовують, що така технологічна інтеграція суттєво розширює дидактичні можливості підручника, трансформуючи його з традиційного джерела інформації на інтерактивний освітній ресурс, що відповідає очікуванням сучасного цифрового покоління учнів.

У заключній частині статті окреслюються перспективні напрями подальших досліджень, серед яких: лонгітудне дослідження ефективності підручника; компаративний аналіз підходів до викладання громадянської освіти в Україні та країнах ЄС; дослідження потенціалу цифрових інструментів.

Ключові слова: громадянська освіта; 8 клас; підручник; проектування; теоретико-методичні основи.

Постановка проблеми. Громадянська освіта постає фундаментальним елементом української освітньої системи, особливо в контексті реформи Нової української школи. Вона виконує стратегічну функцію у формуванні компетентних, відповідальних та соціально активних громадян, здатних до конструктивної участі в суспільному житті.

Особливої значущості цей аспект набуває в період становлення особистості, зокрема в учнів 8 класу, коли відбувається інтенсивне формування базових уявлень про права й обов'язки, демократичні принципи та розвивається готовність до громадянської активності. Більше того, громадянська освіта сприяє розвитку критичного мислення, формуванню ціннісних орієнтацій та громадянськості як риси особистості. У сучасних українських реаліях, коли держава перебуває на визначальному етапі свого розвитку, якісна громадянська освіта виступає необхідною передумовою для розбудови демократичного суспільства та правової держави.

Відповідно до Типової освітньої програми 2021 року (Типова освітня програма, 2021, с. 6), починаючи з 2024–2025 навчального року в закладах загальної середньої освіти запроваджується новий навчальний предмет – «Громадянська освіта». Цей предмет характеризується низкою специфічних особливостей, серед яких: чітко окреслені цілі та завдання, спрямовані на формування й розвиток ідентичності учнів та їхньої громадянської активності; інтегрований характер змісту, що органічно поєднує елементи соціології, політології, культурології, права та економіки; особливе позиціонування серед інших навчальних дисциплін та курсів; а також регламентований обсяг навчального часу, який складає лише 17 годин.

Серед розмаїття інструментів та ресурсів, що використовуються для реалізації цілей і завдань громадянської освіти, підручник посідає визначальне місце, адже доступ до нього гарантовано всім здобувачам освіти. Підручник виступає ефективним засобом навчання громадянської освіти, слугуючи одним із основних джерел систематизованої інформації та організаційним інструментом навчально-пізнавальної діяльності учнів і викладацької діяльності педагогів.

Варто погодитися з думкою, що сучасна практика підручникотворення здебільшого не підкріплена ґрунтовними теоретичними положеннями щодо структури, функціоналу, дизайну підручників та їхнього потенціалу в досягненні різноманітних результатів навчання, визначених Державним стандартом базової середньої освіти (Пометун, Гупан, 2024, с. 210). Насамперед це стосується такого предмета як «Громадянська освіта». На сьогодні спостерігається суттєвий дефіцит теоретичних напрацювань щодо концепції, функцій та місця навчальної літератури в процесі опанування учнями громадянської освіти на базовому рівні, що актуалізує означену проблематику. Особливої гостроти це питання набуває у зв'язку із впровадженням предмета «Громадянська освіта» у 6–9 класах НУШ (Типова освітня програма, 2024; лист Міністерства освіти і науки України, 2025), що потребуватиме нових підручників для кожного року навчання.

Аналіз досліджень і публікацій. Шкільна громадянська освіта не є новим брендом української школи, про що свідчать наші попередні наукові розвідки (Ремех, Пометун, 2021, с. 7–30). Роль громадянської освіти, її зміст й особливості методики є предметом дослідження низки вітчизняних науковців і методистів, зокрема Т. Бакки, П. Вербицької, Г. Мегеланич, О. Овчарук, О. Пометун, Т. Ремех, С. Рябова, Л. Рябовол, Т. Смагіної та ін. Однак у вітчизняному науковому просторі існує невеликий масив публікацій, дотичних до предмета нашого дослідження. Зокрема, це наукові розвідки,

присвячені компетентнісному потенціалу й особливостям підручників для 5–6 класів інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство (Пометун, Гупан, 2023; Пометун, 2023; Серова, 2023). Однак дослідження, безпосередньо пов'язані з заявленою темою, нині практично відсутні. Це пояснюється тим, що предмет «Громадянська освіта» введений в освітній процес лише з 2024–2025 н.р., тобто практика проєктування такого підручника випередила теоретичні дослідження.

Науковці, методисти й учителі зараз можуть послуговуватися чинними модельними навчальними програми «Громадянська освіта» для 8 класу закладів загальної середньої освіти авторських колективів: І. Васильків, В. Кравчук, І. Танчин (Васильків, Кравчук & Танчин, 2024) та О.Пометун, Т.Ремех, Г.Серова (Пометун, Ремех & Серова, 2024). На основі цих програм було створено три підручники «Громадянська освіта» для 8 класу закладів загальної середньої освіти та цифрові додатки до них, що отримали гриф Міністерства освіти і науки України.

Авторським колективом відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України (О.Пометун, Т.Ремех, Г.Серова) було підготовлено підручник «Громадянська освіта» для 8 класу, що підготовлений до видання у видавництві «Видавничий дім: Освіта» (Пометун, Ремех & Серова, 2025), досвід розроблення якого і слугує предметом аналізу означеної статті.

Метою статті є висвітлення теоретико-методичних основ проєктування підручника для реалізації завдань громадянської освіти в Новій українській школі (на прикладі підручника для 8 класу).

Методи дослідження. У процесі дослідження було застосовано комплекс взаємопов'язаних наукових методів, серед яких: теоретичні методи (системний аналіз педагогічної та методичної літератури з питань підручникотворення, контент аналіз нормативних документів, зокрема Державного стандарту базової середньої освіти та модельної навчальної програми «Громадянська освіта», синтез та узагальнення теоретичних положень щодо структури, функціоналу та дизайну підручника з громадянської освіти відповідно до вимог НУШ); емпіричні методи (експертне опитування 20 вчителів історії та громадянської освіти із закладів загальної середньої освіти, де проводилась апробація навчальних матеріалів з громадянської освіти для 8 класу, педагогічне спостереження за процесом впровадження експериментальних навчальних матеріалів у освітній процес); методи моделювання (розроблення концептуальної моделі підручника, дидактичне проєктування змісту, структури та методичного апарату, функціональне моделювання текстів і завдань, орієнтованих на результати навчання предмету).

Результати дослідження та обговорення. Предмет «Громадянська освіта» у 8 класі відповідно до модельної навчальної програми (Пометун, Ремех & Серова, 2024), спрямований на підготовку молоді до життя в умовах демократії, розвиток в учнів національної та громадянської ідентичностей, патріотизму та почуття власної гідності, а також на формування медіаграмотності, що є життєво необхідним у сучасному світі. Оскільки автори модельної навчальної програми є й авторами підручника, то підручник є прямим і найбільш авторитетним утіленням концепції, закладеної в програмі, а

не лише її інтерпретацією. Це, на нашу думку, мінімізує будь-які можливі розбіжності/неточності в тлумаченні навчальних цілей та змісту, забезпечує максимальну відповідність між передбаченими програмовими результатами навчання й засобами їх досягнення, слугуючи когерентним (цілісним) і надійним ресурсом для вчителів та учнів у реалізації освітнього процесу.

Під час проектування і розроблення підручника авторський колектив виходив з конкретних методологічних положень.

Насамперед цей підручник, як й інші навчальні книги в умовах реформи, є інструментом втілення основоположних принципів Нової української школи:

- *компетентнісно орієнтованого навчання* – системне забезпечення розвитку пізнавальної, інтелектуальної та соціальної активності учнів, що уможливорює формування не лише знань, а й практичних умінь та ціннісних орієнтацій;
- *педагогіки партнерства* – створення передумов для конструктивної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу через спеціально підібрані форми навчальної діяльності, що сприяють співпраці та спільному пошуку рішень;
- *інноваційних педагогічних підходів* – можливості імплементації активних та інтерактивних методів навчання, спрямованих на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь учнів відповідно до концепції НУШ;
- *дитиноцентричності* – побудови освітнього процесу з урахуванням потреб та інтересів учнів, що реалізується через практико-орієнтоване та ціннісно-спрямоване навчання.

У зв'язку з пріоритетами змісту предмета, зазначеними у модельній навчальній програмі, підручник забезпечує семантичну глибину та аксіологічну спрямованість матеріалу – формування особистісно значущих сенсів щодо базових громадянських категорій (громадянство, відповідальність, соціальна активність тощо) з опорою на життєвий досвід учнів та цілеспрямоване орієнтування змісту на інтеріоризацію учнями демократичних цінностей, прав і свобод людини у гармонійному поєднанні з національними та загальнолюдськими ціннісними орієнтирами. Причому засвоєння ціннісних установок через релевантний, контекстуалізований навчальний досвід сприяє формуванню активної громадянської позиції та відданості демократичним принципам як основи розвитку громадянського суспільства.

Архітектоніка підручника враховує когнітивні й соціально-емоційні характеристики учнів 13–14 років: мова, приклади і завдання підручника є інтелектуально доступними та емоційно близькими для учнів 8 класу, співвідносяться з їхніми інтересами та життєвим досвідом.

Однією з основних характеристик підручника є особистісно орієнтований дизайн його змісту – структурування навчального матеріалу за принципом «від особистого до загального», починаючи з тем, що безпосередньо стосуються самоідентифікації учня («Ідентичність людини: хто я», «Мої цінності»), що підвищує мотивацію до навчання та забезпечує психологічний комфорт у процесі подальшого опанування важливих громадянських понять. Реалізацію цих положень у змісті підручника презентує таблиця 1.

Таблиця 1

Зміст підручника «Громадянська освіта» (8 клас)

Параграфи	Тема	Фокус	Питання (підпараграфи)
1-3	Тема 1. Ідентичність і цінності громадян України	особистісний вимір громадянства	Ідентичність людини: хто я Мої цінності: які вони Цінності громадян України
4-8	Тема 2. Україна – демократична держава	основи державного устрою та демократичних процесів	Громадянська абетка: від прав до обов'язків Демократія: шлях України в майбутнє Участь та відповідальність – складники демократії Демократія і народне волевиявлення
9-13	Тема 3. Соціальна активність громадян	роль громадянина у суспільстві; розв'язання соціальних проблем	Різноманітність — ресурс для розвитку особистості і суспільства Подолання дискримінації і нетерпимості Соціальні ініціативи і проекти Сталий розвиток
14-16	Тема 4. Інформаційна діяльність в демократичній державі	медіаграмотність та безпека в інформаційному просторі	Вплив мас медіа на суспільство Протидія пропаганді та маніпулюванню свідомістю Приватність і безпека у віртуальному світі

Як бачимо, зміст підручника охоплює спектр тем, які є провідними для формування громадянської компетентності учнів, і побудований таким чином, щоб забезпечити логічний і послідовний її розвиток. Зміст розгортається в певній логіці: від індивідуальної ідентичності (Тема 1) до устрою демократичної держави та ролі в ній громадянина (Тема 2), потім до практичної соціальної участі (Тема 3) й, нарешті, до інформаційної грамотності (Тема 4). Така структура відображає природний розвиток громадянської свідомості й здатностей особистості – починаючи з самопізнання й поступово розширюючись до взаємодії з більшим колом суспільних питань.

Кожний параграф підручника певною мірою є самодостатнім модулем – він включає основний текст, інтерактивні та тестові завдання, робочі аркуші, відеоматеріали

тощо. Авторами передбачено й підсумковий проєкт «Створюємо та реалізуємо соціальну ініціативу», що, разом із перерахованим вище, забезпечує комплексний підхід до навчання восьмикласників громадянської освіти.

Структура підручника вибудована відповідно до програмових вимог із чітким розподілом на тематичні розділи. Кожен розділ, своєю чергою, структурований на параграфи, що відповідають окремим навчальним заняттям. Такий дидактичний підхід до сегментації навчального матеріалу видається оптимальним з огляду на специфіку викладання предмета, де значна частина навчального часу відводиться на активне засвоєння знань через практичну діяльність учнів. Варто наголосити, що навіть у межах єдиної тематичної площини матеріал наступного параграфа здебільшого не є безпосереднім продовженням попереднього, оскільки зміст подається у форматі окремих громадянознавчих модулів.

Кожен параграф сконструйований як цілісна дидактична система, компоненти якої синергічно спрямовані на досягнення передбачуваних результатів конкретного заняття. Підручник органічно поєднує основний інформаційний корпус, візуальний компонент (включно з поліграфічним оформленням) та методичний інструментарій для опрацювання навчального матеріалу як учнями, так і педагогом.

Інформаційна функція підручника реалізується через спеціально розроблений авторський текст, який розкриває основні ідеї та поняття теми. Примітно, що обсяг такого тексту в межах одного параграфа не перевищує 400–550 слів. Цей лаконічний, утім змістовно насичений матеріал, має слугувати основою для формування в учнів навичок критичного читання, аналітичного осмислення, структурування інформації, виокремлення ключових положень та опорних лексем, складання плану та формулювання запитань до прочитаного. Така організація підручника створює оптимальні умови для ефективного засвоєння навчального матеріалу відповідно до сучасних освітніх парадигм.

Частина навчальної інформації в підручнику транслюється через інтеграцію додаткових текстуальних елементів: документальних джерел, фрагментів художніх творів, цитат визначних постатей, а також текстових супроводів до ілюстративного матеріалу. Ці компоненти, разом із позатекстовими елементами, виконують функцію конкретизації та візуалізації основного авторського наративу.

Позатекстові компоненти представлені схематичними зображеннями, таблицями, інфографіками, фотографічними матеріалами та ілюстраціями. У контексті навчального видання ці елементи, супроводжувані відповідним методичним інструментарієм у вигляді завдань та інструктивних матеріалів, стимулюють дослідницьку активність учнів.

Кожен структурний елемент методичного апарату функціонує через систему когнітивних завдань різного дидактичного спрямування. Ці завдання корелюють з видами навчальної діяльності, які закладеними у програмі, формують взаємопов'язану педагогічну систему, спрямовану на комплексне опанування навчального матеріалу та розвиток відповідних компетенцій учнів.

Основні типи завдань, уміщених у підручнику «Громадянська освіта» (8 клас), та їх приклади подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Типи пізнавальних завдань у підручнику «Громадянська освіта»

Тип завдання	Дидактична мета	Приклади запитань/завдань
Вправи з розвитку критичного та системного мислення	Розвиток уміння аналізувати інформацію, виявляти причинно-наслідкові зв'язки й формулювати обґрунтовані висновки	У парах/групах опрацюйте текст, сформулюйте його основну ідею та придумайте відповідний заголовок. Поділіться результатами роботи з представниками/представницями інших пар/груп. Чи було дібрано ідентичні / схожі заголовки до тексту? Якщо так, то які саме?
Завдання для аналізу кейсів щодо проблем суспільного життя	Розвиток уміння застосовувати теоретичні знання до реальних життєвих ситуацій; розвиток навичок проблемного навчання та прийняття рішень	За схемою проаналізуйте наведені ситуації й поясніть, де порушення прав людини, а де – правопорушення, вчинене окремою особою або групою людей
Творчі завдання для створення нових навчальних продуктів	Стимулювання креативності, ініціативності, розвиток уміння синтезувати інформацію у нові форми та навичок презентації	Намалюйте власну «Сонячну систему цінностей». За допомогою розміру й близькості до «Я-сонечка» покажіть важливість 5–7 цінностей для вас. За бажанням презентуйте малюнок на загал. Обговоріть у класі, чому ви обрали саме такі цінності та як їх розташували. Чи складно було вам визначитися? Чому?
Матеріали для обговорення та висловлення власних суджень	Розвиток комунікативних навичок, вміння аргументувати свою позицію, слухати та поважати думки інших	Чи можлива реальна демократія в суспільстві, де громадяни / громадянки пасивні й не цікавляться державним життям? Чому?

Структура параграфа, як і системність розташування перерахованих вище типів завдань, відтворює поетапність компетентісно орієнтованого навчального заняття. Кожний параграф розпочинається завданням з обговорення запитань та практичною вправою для актуалізації знань учнів й мотивації їхнього пізнавального інтересу. Перед основним текстом у кожному параграфі вміщені завдання, націлені на осмислене читання; за основним текстом слідує вправи для осмислення й застосування здобутої інформації. Наприкінці параграфа запропоновані завдання для систематизації знань, рефлексії й оцінювання. Розташування завдань супроводжують відповідні рубрики для орієнтації учнів. Приклад завдань для кожного з етапів компетентісного заняття з громадянської освіти наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

**Структура параграфа підручника «Громадянська освіта», 8 клас
(на прикладі § 15. Протидія пропаганді та маніпулюванню свідомістю)**

Частина навчального заняття	Рубрика у підручнику	Завдання (приклад)
Вступна	Обговорімо	Чи завжди те, що ми переглядаємо в новинах, є правдою? Чому новинна інформація може бути неточною або упередженою? Наведіть приклади. Чи впливає те, що ми дізнаємося з медіа, на наше сприйняття світу? Що можна зробити, щоб зупинити поширення неправдивої інформації? Що таке маніпулювання свідомістю? А що ви розумієте під пропагандою? Як співвідносяться ці поняття? Чи важливо, на вашу думку, вміти протидіяти таким явищам? Чому?
	Діймо разом	1. У парах оберіть одне із зображень. Маніпулювання свідомістю чи пропаганду воно ілюструє? Чому ви так думаєте? 2. Об'єднайтеся в четвірки й обговоріть результати роботи в парах. Поверніться до запитань про сутність понять маніпулювання свідомістю та пропаганда на початку заняття. Як тепер ви на них відповісте? Узгодьте відповіді на ці запитання в групі й запишіть їх. Презентуйте результати групової роботи на загал. 3. Зверніться до словника заняття і ще раз уточніть ці поняття
Основна частина	Поміркуймо	Опрацюйте текст. Сформулюйте до нього 4–5 закритих і 1–2 відкритих запитання, у парах дайте відповіді на них
	Діймо разом	1. Уявіть, що в соціальних мережах поширюється новина про те, що з'явився новий вид вірусу, який може призвести до глобальної пандемії. Стверджують, що вірус смертельний, від нього немає ліків, а уряд приховує інформацію про масштаби проблеми. Чи є це, на вашу думку, прикладом маніпуляції? Чому? Які ознаки маніпуляції ви виявили? У чому, на вашу думку, мета такої новини? Чи може це роз'єднати суспільство? Як розпізнати таку новину? 2. Працюючи в групах, відкрийте сайт «Стоп-фейк» (StopFake) або аналогічний йому. Виберіть новину для аналізу. Прочитайте подану інформацію і з'ясуйте, у чому суть маніпуляції. Чому це фейк? Який із зазначених у тексті прийомів використали автори медіановини?

Основна частина	Діймо разом	3. Перегляньте відео «Як розпізнати маніпуляції в медіа. Покрокова інструкція» (е-додаток, § 15.3). На його основі створіть і запишіть поради «Як протидіяти маніпуляціям у масмедіа». 4. Порівняйте складені вами поради з поданим нижче алгоритмом. Додайте необхідні пункти до своїх порад
Підсумкова частина	Підсумуймо	Поділіться своїми думками з наведених питань. Які чинники можуть вплинути на те, як подають інформацію в масмедіа? Як можна перевірити достовірність інформації в мережі? Чому важливо перевіряти інформацію, перш ніж її поширювати? Як можна захистити себе і своїх близьких в умовах інформаційної війни?
Домашнє завдання	Повправляйся	Сформулюй і запиши короткий висновок до заняття, у якому зазнач: 1) як пов'язані між собою поняття маніпулювання свідомістю, пропаганда, інформаційна війна; 2) що є найбільш дієвими засобами протидії цим явищам

Розроблені з урахуванням різноманітних потреб учнів 8 класу пізнавальні завдання сприяють активному навчанню в індивідуальній/груповій/фронтальній формах, розвитку наскрізних умінь учнів, підвищенню мотивації до навчання через активну участь у занятті. Такий підхід виходить за рамки традиційних вправ, сприяючи глибокій залученості учнів до навчання та практичній застосовності здобутих/удосконалених вмінь і навичок у реальному житті.

Інноваційною особливістю аналізованого підручника є його інтеграція з цифровими ресурсами. Йдеться, зокрема, про електронний додаток до підручника (Е-додаток, 2024), який доступний на платформі Всеукраїнської школи онлайн (ВШО) – комплексного мультимедійного ресурсу, що створює цілісне цифрове освітнє середовище. Поєднання друкованої навчальної книги зі спеціалізованим цифровим додатком та комплексним електронним додатком на платформі ВШО є інновацією – адже це не просто оцифрування контенту, а створення динамічного й багатогранного цифрового освітнього середовища.

Інтеграція різноманітних інтерактивних компонентів (завдань, тестів, робочих аркушів) та мультимедійних елементів (відео) у цьому цифровому просторі відповідає різним стилям навчання, уможливорює зворотній зв'язок та глибшу залученість учнів, а наявність підсумкового проєкту підкреслює практичне застосування знань у цьому цифровому форматі.

Зазначимо, що така інтеграція цифрових ресурсів підвищує доступність, дає змогу індивідуалізувати освітні траєкторії учнів, а також підтримує моделі змішаного навчання, що робить освітній процес більш гнучким й адаптивним до потреб учнів. Вміст електронного додатка до підручника «Громадянська освіта» (8 клас) подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Е-додаток до підручника «Громадянська освіта», 8 клас

Інтерактивні завдання	Представлені для кожного параграфа; забезпечують безпосередню взаємодію учнів з навчальним матеріалом
Тестові завдання	запропоновані до кожного параграфа; даючи змогу перевіряти й закріплювати отримані знання та вдосконалювати вміння
Відеоматеріал	доповнюють теоретичний матеріал, роблячи його більш наочним, цікавим та доступним для учнів
Робочі аркуші	представлені для кожного параграфа; призначені для індивідуальної та групової практичної роботи, сприяючи активному засвоєнню навчального матеріалу
Підсумковий проєкт	дає змогу учням застосувати отримані знання й навички на практиці, імітуючи реальну громадянську діяльність

Насамкінець зазначимо, що аналіз змісту й структури новітнього підручника дає підстави для висновку про його значний потенціал у навчанні учнів 8 класу громадянської освіти (рис. 1).

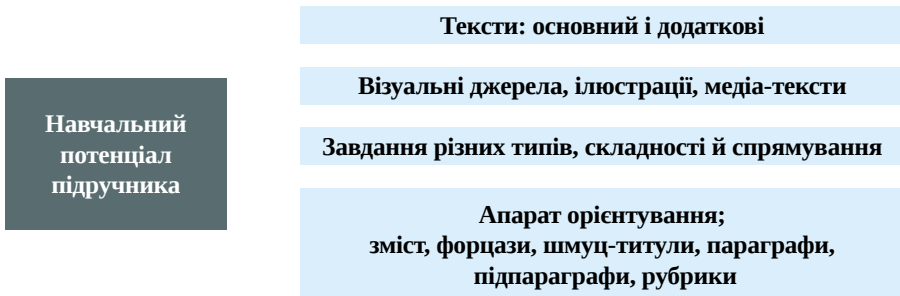

Рис. 1. Навчальний потенціал підручника «Громадянська освіта», 8 клас

Проведений багатоаспектний аналіз, результати якого висвітлено вище, відгуки вчителів-апробаторів та численних учасників вебінарів/презентацій підручника дають підстави стверджувати, що підручник «Громадянська освіта» для 8 класу репрезентує принципово новий підхід до навчальної літератури – виразно практикоорієнтований, зосереджений на діяльнісному аспекті освітнього процесу. Це видання є не лише джерелом академічних знань, а й цілісною системою формування/розвитку ключових компетентностей та наскрізних умінь учнів.

Побудова підручника та його методологічна концепція відзначаються особливим акцентом на аналітичному опрацюванні різноманітних ситуацій (кейсів), виконанні творчих завдань, що стимулюють критичне мислення, організації конструктивних обговорень актуальних суспільних проблем, реалізації підсумкового проєкту, який синтезує

набуті знання та навички учнів. Така композиційна структура створює оптимальні умови для гармонійного поєднання теоретичного засвоєння матеріалу з його практичним застосуванням у контекстах, максимально наближених до реальних життєвих ситуацій.

Важливим здобутком означеного навчального видання є його спрямованість на трансформацію пасивного знання (знання «ПРО») в активну компетентність (здатність «ДІЯТИ») – фундаментальну мету сучасної компетентнісно орієнтованої освітньої парадигми. Підручник системно й послідовно долає традиційний розрив між теоретичним навчанням і практичною громадянською активністю, створюючи для учнів своєрідний освітній полігон, де вони можуть випробовувати й удосконалювати свої уміння і навички в змодельованих, однак автентичних життєвих сценаріях.

Можна констатувати, що аналізований підручник є потужним інструментом виховання громадянської залученості, відповідальності та здатності ефективно розв'язувати суспільні проблеми. Він надає учням можливість не лише опановувати теоретичні аспекти громадянської освіти, а й практично демонструвати сформовані компетентності в різноманітних симульованих ситуаціях, що вимагають активної громадянської позиції. Це сприяє подоланню розриву між формальним шкільним навчанням і реальними практиками громадянської участі, створюючи підґрунтя для формування покоління свідомих, відповідальних і активних громадян демократичного суспільства.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проведене комплексне дослідження концептуальних засад підручника «Громадянська освіта» для 8 класу закладів загальної середньої освіти (автори О. Пометун, Т. Ремех, Г. Серова) уможливило формулювання таких висновків.

Аналізований підручник демонструє повноцінну імплементацію ключових принципів Нової української школи. Детальне дослідження його змістового наповнення та методичного інструментарію виявляє потужний дидактичний потенціал цього видання у формуванні/розвитку ключових компетентностей учнів, з особливим акцентом на громадянському й соціальному складниках. Підручник є інноваційним освітнім ресурсом, що поєднує теоретичні знання з практичними навичками, стимулюючи активне громадянське становлення учнів.

Змістове наповнення та навчально-методичний апарат підручника виявляють високий рівень адаптованості до психологічних особливостей та когнітивних можливостей учнів 8 класу. Тематична прогресія підручника демонструє підхід від особистісно орієнтованих тем, відповідних внутрішньому світу учня, до комплексних питань суспільно-політичного характеру, що поступово залучають його до активної взаємодії з соціальними та державними інституціями. Така побудова підручника забезпечує органічне входження учня в громадянський простір з урахуванням його психоемоційного розвитку та соціального досвіду.

Уведення до підручника тематичних блоків як-от соціальна активність, відповідальність, медіаграмотність, механізми протидії маніпуляціям, питання цифрової безпеки та інших суспільно значущих проблем, відображає відповідність навчального матеріалу сучасним викликам, з якими стикається українське суспільство нині. Така тематична спрямованість не лише забезпечує теоретичне осмислення актуальних су-

спільних процесів, а й готує учнів до усвідомленої, відповідальної участі в багатомірному суспільному житті.

У підручнику запропоновано диференційовані різнорівневі завдання і вправи, спрямовані на розвиток критичного й системного мислення, аналітичних здібностей, творчого потенціалу й дискусійних навичок учнів. Методичний інструментарій навчального видання характеризується високим ступенем різноманітності, що дає змогу враховувати індивідуальні освітні потреби та траєкторії учнів, стимулюючи їхній інтелектуальний та соціальний розвиток.

Особливою цінністю підручника є його орієнтованість на формування в учнів здатності до рефлексії та самооцінювання власної навчальної діяльності. Системне залучення учнів до процесів усвідомлення та регулювання власних когнітивних процесів сприяє розвитку їхньої навчальної автономності та відповідальності за результати освітнього процесу. Підручник послідовно навчає учнів не лише предметних знань, а й стратегій ефективного навчання, що є фундаментальною компетенцією для успішної самореалізації в сучасному світі.

Наявність мультимедійного супроводу у вигляді інтерактивного додатка та повнофункціональної електронної версії підручника на платформі ВІПО, збагаченої відеоматеріалами, інтерактивними тестовими завданнями та робочими аркушами, створює динамічне освітнє середовище, що відповідає очікуванням і потребам сучасного цифрового покоління. Така технологічна інтеграція суттєво розширює дидактичні можливості підручника, трансформуючи його з традиційного джерела інформації в інтерактивний освітній хаб.

У контексті проведеного аналізу підручника «Громадянська освіта» для 8 класу перспективними напрямками подальших наукових розвідок є: проведення комплексного моніторингу формування громадянської компетентності учнів, які навчаються за цим підручником протягом тривалого періоду для встановлення кореляції між використанням підручника та рівнем громадянської активності й свідомості випускників, порівняльні дослідження різних підходів до викладання громадянської освіти в Україні та країнах Європейського Союзу з метою визначення оптимальних дидактичних моделей, аналіз потенціалу електронних додатків підручника / інших цифрових ресурсів для розширення освітніх можливостей.

Використані джерела

- Васильків, І. Д., Кравчук, В. М., & Танчин, І. З. (2024). *Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас» для закладів загальної середньої освіти*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylikiv-ta-in-30-12-2024.pdf>
- Е-додаток до підручника «Громадянська освіта» для 8 класу закладів загальної середньої освіти (2024). <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:Osvita+Osv04+2024>
- Міністерство освіти і науки України. (2025). *Лист № 1/10101-25 від 15.05.2025; Додаток до листа*. <https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/mon-1-10101-25-15.05.2025-00.pdf>

- Пометун, О.І. (2023). Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*, 2, 62–72. <https://lib.iitta.gov.ua/735422/>
- Пометун, О. І., Гупан, Н. М. (2023). Підручник з інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» як засіб розвитку критичного мислення учнів 5–6 класів. *Проблеми сучасного підручника*, 31, 161–173. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-161-173>
- Пометун, О., Гупан, Н. (2024). Нові підходи до проектування компонентів підручника з історії для розвитку геопросторового мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника*, 32, 209–226. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-32-209-226>
- Пометун, О. І., Ремех, Т. О., & Серова, Г. В. (2024). *Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/27.08.2024/01/hromadyanska-osvita-8-kl-pometun-ta-in-27082024.pdf>
- Пометун, О. І., Ремех, Т. О., & Серова, Г. В. (2025). *Громадянська освіта: підручник для 8 класу для закладів загальної середньої освіти*. <https://yakistosviti.com.ua/bazova-serednia-osvita/hromadyanska-osvita/7-9-klasy/hromadianska-pidruchnyk-8>
- Ремех, Т., Пометун, О. (2021). *Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти* (Методичний посібник). Київ: Конві Прінт. <https://undip.org.ua/library/metodyka-navchannia-uchniv-litseiu-hromadianskoi-osvity-metodychnyy-posibnyk/>
- Серова, Г.В. (2023) Потенціал підручника «Досліджуємо історію і суспільство» у формуванні екологічної компетентності учнів 6 класу. *Проблеми сучасного підручника*, 31, 211–222. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-211-222>
- Міністерство освіти і науки України. (2021). *Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти: Наказ від 19.02.2021 р. № 235*. <file:///C:/Users/admin/Download/s/66168ff4b1bbe581264698.pdf>
- Міністерство освіти і науки України. (2024). *Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти: Наказ у редакції від 09.08.2024 № 1120*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2024/09.08.2024/typova-osvitnya-prohrama-dlya-5-9-klasiv-zzso-1120-vid-09082024.pdf>

References

- E-dodatok do pidruchnyka «Hromadianska osvita» dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (2024). <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:Osvita+Osv04+2024> (in Ukrainian).
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2025). *Lyst № 1/10101-25 vid 15.05.2025; Dodatok do lysta*. <https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/mon-1-10101-25-15.05.2025-00.pdf> (in Ukrainian).
- Pometun, O. I., Hupan, N. M. (2023). Pometun, O. Pidruchnyk z intehrovanoho kursu «Doslidzhuemo istoriiu i suspilstvo» yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia uchniv 5–6 klasiv. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 31, 161–173. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-161-173> (in Ukrainian).
- Pometun, O. I., Remekh, T. O., & Sierova, H. V. (2024). *Modelna navchalna prohrama «Hromadianska osvita. 8 klas» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/27.08.2024/01/hromadyanska-osvita-8-kl-pometun-ta-in-27082024.pdf> (in Ukrainian).

- Pometun, O. I., Remekh, T. O., & Sierova, H. V. (2025). *Hromadianska osvita: pidruchnyk dlia 8 klasu dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. <https://yakistosviti.com.ua/bazova-serednia-osvita/hromadianska-osvita/7-9-klasy/hromadianska-pidruchnyk-8> (in Ukrainian).
- Pometun, O., Hupan, N. (2024). Novi pidkhody do proiektuvannia komponentiv pidruchnyka z istorii dlia rozvytku heoprostorovoho myslennia uchniv. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 32, 209–226. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-32-209-226> (in Ukrainian).
- Pometun, O.I. (2023). Navchannia istorii y hromadianskoi osvity yak chynnyk formuvannia natsionalnoi y hromadianskoi identychnosti uchniv v umovakh viiny ta povoiennoho rozvytku Ukrainy. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 2, 62–72. <https://lib.iitta.gov.ua/735422/> (in Ukrainian).
- Remekh, T., Pometun, O. (2021). *Metodyka navchannia uchniv litseiu hromadianskoi osvity* (Metodychnyi posibnyk). Kyiv: Konvi Print. <https://undip.org.ua/library/metodyka-navchannia-uchniv-litseiu-hromadianskoi-osvity-metodychnyy-posibnyk/> (in Ukrainian).
- Sierova, H.V. (2023) Potentsial pidruchnyka «Doslidzhuemo istoriiu i suspilstvo» u formuvanni ekolohichnoi kompetentnosti uchniv 6 klasu. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 31, 211–222. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-211-222> (in Ukrainian).
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2021). *Typova osvitnia prohrama dlia 5–9 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity: Nakaz vid 19.02.2021 r. № 235*. <file:///C:/Users/admin/Downloads/66168ff4b1bbe581264698.pdf> (in Ukrainian).
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2024). *Typova osvitnia prohrama dlia 5–9 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity: Nakaz u redaktsii vid 09.08.2024 № 1120*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2024/09.08.2024/typova-osvitnya-prohrama-dlya-5-9-klasiv-zzso-1120-vid-09082024.pdf> (in Ukrainian).
- Vasylykiv, I. D., Kravchuk, V. M., & Tanchyn, I. Z. (2024). *Modelna navchalna prohrama «Hromadianska osvita. 6–9 klas» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylykiv-ta-in-30-12-2024.pdf> (in Ukrainian).

Olena Pometun, *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Head Researcher of Social Science Education Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Tetiana Remekh, *Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Executive Researcher, Head of the Department of Social Science Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DESIGNING A TEXTBOOK TO IMPLEMENT THE GOALS OF CIVIC EDUCATION IN GRADE 8 OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

This article presents a comprehensive analysis of the theoretical and methodological principles underpinning the design of contemporary civic education textbooks within the context of educational transformations, particularly those occurring under the “New Ukrainian School” reform. The study focuses on conceptual approaches to constructing educational literature that effectively implements the competency-based paradigm in adolescent civic education. The textbook “Civic Education” for 8th grade, authored by O. Pometun, T. Remekh, and H. Sierova, serves as the object of detailed analysis.

In the theoretical section, the authors provide a thorough analysis of the evolution of approaches to civic education and outline the methodological principles for designing new-generation textbooks.

A central focus of the research is the structural-functional analysis of the “Civic Education” textbook for 8th grade. The authors meticulously examine the architecture of the educational publication, which consists of logically structured chapters aligned with curriculum requirements and paragraphs adapted for individual lesson formats. The expediency of this material segmentation is substantiated by the subject’s specificity, where significant classroom time is allocated to active knowledge acquisition through students’ practical activities.

The analytical section of the article reveals the distinctive features of the textbook’s content, characterized by relevance and practical significance for contemporary adolescents. The authors identify key thematic blocks, such as social activism and responsibility, media literacy, mechanisms for counteracting manipulative practices, and digital safety, which prepare students for conscious participation in multifaceted societal life. Particular emphasis is placed on the age-appropriateness of the learning material, considering the psychological characteristics of 8th-grade students and ensuring a gradual transition from personally oriented themes to complex socio-political issues.

The article thoroughly analyzes the textbook’s information architecture, which organically integrates the main author’s text, supplementary textual elements (documents, literary excerpts, quotes from prominent figures), and various extra textual components (diagrams, tables, infographics, photographs, illustrations). The authors argue that this multimodal approach to information presentation ensures a deep comprehension of the learning material, fosters critical thinking development, and cultivates skills in working with diverse information sources.

Significant attention is paid to the analysis of the textbook’s methodological apparatus, which represents a comprehensive system of multi-level tasks aimed at developing critical and systemic thinking, analyzing social situations, and fostering creative abilities and discussion skills. It is argued that the textbook’s methodological toolkit ensures active cognitive engagement of students, stimulates their independence, and creates conditions for the practical application of acquired knowledge.

A special section of the article is dedicated to the analysis of the textbook’s innovative components, particularly its focus on developing metacognitive skills in students. The importance of fostering not only subject-specific knowledge but also effective learning strategies is emphasized, as this constitutes a fundamental competence for successful self-realization in modern society.

The study also examines the textbook’s digital dimension – the presence of an interactive application and a fully functional electronic version on an educational platform featuring video materials, interactive test assignments, and worksheets. The authors contend that such technological integration significantly expands the didactic capabilities of the textbook, transforming it from a traditional information source into an interactive educational resource that aligns with the expectations and needs of the contemporary digital generation of students.

The concluding part of the article outlines prospective directions for further research, including: longitudinal studies on the textbook’s effectiveness in developing civic competencies; comparative analysis of various approaches to teaching civic education in Ukraine and EU countries; and research into the potential of digital tools in civic education practices.

Keywords: civic education; 8th grade; textbook; design; theoretical and methodological foundations.